

AKADEMİK HƏMİD ARASLININ ELMİ İRSİ

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yaradıcılığı ilə seçilən Həmid Məmməd Tağı oğlu Araslı 1909-cu ildə Gəncədə dünyaya göz açıb. Atası Hacı Məhəmməd Tağı Ərəzadə mükəmməl təhsilli alim ruhanilərdən biri kimi dövrünün məşhur şəxsiyyətlərindən idi. Onun ərəb dilindən etdiyi tərcümələri və xüsusilə "Vəşrihi-fəraiz" əsəri dövrünün ziyalılar tərəfindən layiqincə dəyərləndirilmişdir. Adıçəkilən kitab bu günəçən alimin kitabxanasında qorunub saxlanılır. Alimin anası Dursunbəyim xanım da savadlı qadın olmuş, milli folklorumuzu dərinədən bilmişdir. Çox güman ki, Həmid Araslinin folklor yaradıcılığına olan həvəsi anasından genetik keçən fenomendir.

2 yaşında atasını itirən Həmid Araslı, 12 yaşında da anasını itirir. Alimin uşaqlıq illəri bağban işləyən ögey atasının himayəsində keçmişdir. O, ibtidai təhsilini Gəncədəki Şah Abbas məscidinin nəzdində fəaliyyət göstərən ruhani seminariyasında almış, buranı 1926-cı ildə bitirdikdən sonra Nəbiqaləli kənd məktəbində əvvəlcə müəllim, sonra direktor vəzifəsində çalışmışdır. Həmin illərdə H. Araslı folklor elminə böyük maraq götürür, milli folklor nümunələrini toplamaqla məşğul olurdu. Təbii ki, gənc müəllimin folklor münasibəti onun şagirdlərində də folklorşünaslığa maraq oyadırdı. Elmə dərin həvəs göstərən H. Araslı 1929-cu ildə Bakıya gəlir və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Dil və ədəbiyyat fakültəsinə daxil olur. Yüksək biliyi, istedadı sayəsində institut təhsilini vaxtından əvvəl tamamlayaraq, 1931-ci ildə doğma şəhəri Gəncəyə qayıtdığında maarif şöbəsində müdir müavini vəzifəsinə təyin olunur. 1932-ci ildə yenidən Bakıya gələrək, təhsilini aspiranturada davam etdirməyə başlayır. Ərəb dilini mükəmməl bildiyi üçün Araslı hələ aspirantura illərində keçmiş SSRİ EA-nın Azərbaycan filialının nəzdində fəaliyyət göstərən kitabxananın şərq şöbəsinin müdiri vəzifəsinə göndərilir. Şərq xalqlarının folklor və ədəbiyyatına böyük maraq göstərən Həmid Araslı ölkədə şərqşünaslıq elminin inkişafına təkən verən bir qurumun, elm müəssisəsinin yaradılmasının vacibliyini mühüm sayırdı. Onun təşkilatçılığı və işgüzarlığı sayəsində həmin illərdə Əlyazmalar Fondunda xeyli şərq əlyazmaları toplanır. Çox çəkmir ki, həmin fonda rəhbərlik etmək vəzifəsi, məhz Həmid Araslıya həvalə olunur. 1935-ci ildən, yeni vəzifəsiylə paralel olaraq, elmi fəaliyyətə başlayır, böyük həvə və entuzizmlə elmi əxtaşları aparır, cəsarətli elmi və publisistik məqalələr yazır. 1936-cı ildə gənc alim həm də Yazıçılar İttifaqının üzvü seçilir. Lakin, represiya dalgasının güclənməyə başladığı həmin dövrdə alimi ideoloji "sayqısızlıqda" günahlandırırlar. Belə ki, onun rəhbərlik etdiyi fonddakı əlyazmalar içərisində Sovet ideologiyasının qəbul etmədiyi nümunələr "aşkarlanır" və bu səbəbdən alim 1938-ci ildə vəzifəsindən azad olunur. O, 1938-1939-cu illərdə Azəməşrin Bədii ədəbiyyat şöbəsində redaktor işləyir. Həmin dövrdə, daha doğrusu 1938-ci ildə alimi Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində mühazirə oxumağa dəvət edirlər. O, burada orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən mühazirə oxumağa başlayır. H. Araslı 1939-cu ildə Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı və Dili İnstitutunda Orta əsrlər ədəbiyyatı şöbəsinə, 1957-ci ildə Mətnşünaslıq şöbəsinə rəhbərlik edir.

* Elm Tarixi İnstitutu. Tarix elmləri doktoru.

Elmi araşdırmalarının ilk bəhrəsi olaraq o, 1943-cü ildə "XIII-XVI əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək, filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsinə qazanır. Bundan sonra Araslı 1944-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində Yaxın Şərq xalqlarının ədəbiyyatı kafedrasının müdiri təyin edilir və 1960-cı ilə qədər bu vəzifədə çalışır. Yaxın Şərq ədəbiyyatının incilərini və korifeylərinə dair mühazirələri ilə tələbələrin Şərq haqqında biliklərini zənginləşdirir. 1954-cü ildə "XII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı" mövzusunda elmi iş müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə qazanan alim, 1955-ci ildə professor elmi adına layiq görülür.

Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı, həm də Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbi fikrinin inkişafı ilə bağlı problemləri dərinləndirən professor 1958-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 1968-ci ildə həqiqi üzvü seçilir.

Görkəmli alim 1970-ci ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Yaxın və Orta Şərq xalqların institutunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. 1968-ci ildə Özbəkistanın, 1979-cu ildə Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi adına görülmüşdür.

Həmid Araslının elmi fəaliyyəti kifayət qədər əhatəli olmuş, o, geniş diapazonda aktual elmi problemlər araşdırmışdır. Bu işdə konkret məsələlərə keçməzdən əvvəl qeyd edək ki, 1936-cı ildən etibarən respublikanın orta məktəbləri üçün ədəbiyyat üzrə tədris proqramlarının və dərslərin hazırlanmasında Araslının fəal iştirakı olmuşdur. Onun yazdığı dərslərliklər bu günə də Azərbaycan məktəblərinin 8-9 sınıfları üçün əsas dərslərliklərdir. Elə bu fakt, yəni dərslərliklərə bu qədər uzun-ömürlü olması, Həmid Araslının Azərbaycan ədəbi fikir tarixi barədə bilgilərinin nə qədər dərin və əsaslı olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatının və ədəbiyyatşünaslığının sistemli şəkildə öyrənilməsinə elmi marağ XIX əsrin sonundan yeni mərhələyə qədəm qoymuşdu. Həmin dövrdə görkəmli maarifçi, ədəbiyyatşünas Firudin bəy Kəçərci özünün Azərbaycan dilinin və orta əsrlər ədəbiyyatının problemlərinə həsr olunmuş əsərləri ilə ədəbiyyat tariximizdə tənqidi ədəbiyyatşünaslığın əsasını qoymuşdur. Akademik Həmid Araslının əsərləri ilə yaxından tanışlıq onu Firudin bəy Kəçərci irsinin davamçısı kimi qiymətləndirməyə əsas verir.

Dahi Nizamının zəngin irsinin öyrənilməsi tarixinə verdiyi böyük töhfə Həmid Araslının Nizamişünaslıq elmi qarşısında misilsiz xidmətidir. Akademik "Nizamının əsərlərində xalq sözləri, ifadələri və zərb-məsəlləri", "Nizami və folklor", "Nizamının lirikası", "Nizamının yaradıcılığında Dədə Qorqud motivləri" və digər əsərlərində Nizami yaradıcılığı və Azərbaycan folkloru əlaqəsini elmi cəhətdən təhlil etmişdir. Sözügedən əsərləri məşhur çex şərqşünas alimi Yan Ripka, həmçinin Polşa akademiyasının ədəbiyyatşünasları yüksək qiymətləndirmişdilər. Bu kontekstdə digər maraqlı məqam odur ki, Həmid Araslı bu mövzuda araşdırmalarını dünya ədəbiyyatşünaslığında Nizami irsinə ziddiyyətli və yanlış yanaşmaların mövcud olduğu bir şəraitdə aparmışdır. O, dahi şairin irsini dərinləndirən, onu fərsədləndirməyə cəhd göstərən opponetlərinə sübut etmişdir ki, Nizami farsca yazmağına baxmayaraq, obrazlarını türk düşüncəsiylə yaratmışdır. "Şairin həyatı", "Nizami Gəncəvi əsərləri", eləcə də onun ayrı-ayrı tədqiqatları göstərir ki, Həmid Araslı Nizami sənətinin milli ruhuna həssaslıqla yanaşmışdır. Onun Nizami yaradıcılığı haqqında tədqiqatları Türkmənistan, Özbəkistanda, Tacikistanda və başqa ölkələrdə dəfələrlə dərc edilmişdir.

Görkəmli akademik filoloji araşdırmaları içərisində Füzuli yaradıcılığına həsr etdiyi əsərlər elmi-metodoloji səviyyəsinə görə bu gün də ədəbiyyatşünaslıq elmimizin inkişafında elmi-metodoloji baxımdan yeni mərhələni təşkil edir. Onun Füzuli irsinə həsr etdiyi 20-dən artıq məqalə və tədqiqatları "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" adlı monoqrafiyasında toplanmışdır. Tədqiqatçının Füzulinin "Əm isul Qəlb", "Leyli və Məcnun" əsərlərindən bəhs etdiyi məqalələr Türkiyədə çap olunmuşdur.

Müasir Azərbaycan folklorşünaslığının yaradıcılarından olan Həmid Araslı həm də folklorşünaslığa dair əsərləri ilə bu elm sahəsinin inkişafına güclü tökən vermişdir.

Akademik türkdilli Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkülündə mühüm rol oynamış Qazi Bura-həddin, Nəsimi, Kişvəri, Amani Saib Təbrizi, Qəvsi Təbrizi, Məhcür Şirvani, Vaqif, Vidadi və digər şairlərin yaradıcılığını dərinləndirən, bu simaların Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində rolunu obyektiv elmi kontekstdə qiymətləndirmişdir.

Üç cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" əsərini Həmid Araslı yaradıcılığının zirvəsi hesab etmək olar. Əsərdə müəllif Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim dövrlərdən başlayaraq XVII əsrə qədərki inkişaf mərhələlərini, dövrün ədəbi-mədəni mənzərəsini ətraflı və obyektiv təsvir etmişdir. Alim bu əsəri ilə analitik tədqiqatçı olduğunu bir daha sübut etmişdir.

Akademik Araslı görkəmli elm xadimi olmaqla yanaşı, həm də təşkilatçı-alim adını ləyaqətlə daşımışdır. Vətənpərvər alim Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının təkə keçmiş Sovet məkanında deyil, dünya miqyasında da tanınması üçün xeyli işlər görmüşdür. Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin yaradılmasında, muzeyin eksponatlarının ədəbi-mədəni əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsində onun xidmətləri əvəzsizdir. Yeri gəlmişkən, Həmid Araslı bu elm ocağında əvvəlcə elmi katib, sonra elmi işlər üzrə direktor müavini, 1960-1968-ci illərdə isə direktor vəzifəsində çalışmışdır.

Alimin elmi kadrların hazırlanmasında, onların təşəkkülü, ixtisasın profesionalılıqla dərk edilməsində əsl müəllim və tərbiyəçi kimi rolu dənizləzdir. Görkəmli mütəxəssis təkə respublikamızda deyil, Özbəkistandan, Tacikistandan və Tatanstandan olan doktorantları, dissertantları aspirantları elmi işlərinə rəhbərlik etmiş, onlara dəyərli elmi-metodoloji məsləhətlər vermişdir. Biz şübhə etmirik ki, onlara elmlər doktoru, 50-yə qədər elmlər namizədi yetişdirmiş görkəmli alim - ədəbiyyatşünas, akademik Həmid Araslının adı Azərbaycan elm tarixində əbdi yaşayacaqdır.